

**Психологічні засади компетентнісного
підходу до вивчення синтаксису**

// Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Випуск 64. – Херсон: ХДУ, 2013. – С. 88-94

Стаття присвячена аналізу психологічних особливостей вивчення синтаксису й формуванню мовної компетентності учнів. Автор розкриває психологічні процеси навчання синтаксису, спираючись на дослідження сучасних учених, присвячених механізмам засвоєння синтаксичної теорії.

Ключові слова: мовна, мовленнєва і комунікативна компетентність, синтаксичний рівень мовної системи, мовленнєва діяльність, мовна комунікація, синтаксичні поняття.

**Психологические основы компетентного подхода
к изучению синтаксиса**

Статья посвящена анализу психологических особенностей изучения синтаксиса и формирования языковой компетентности учащихся. Авторы раскрывают психологические процессы обучения синтаксису, опираясь на исследования современных учёных, посвящённых механизмам усвоения синтаксической теории.

Ключевые слова: языковая, речевая и коммуникативная компетентность, синтаксический уровень языковой системы, речевая деятельность, языковая коммуникация, синтаксические понятия.

**Psychological foundations of Competence approach
to the studying of the syntax**

The article analyzes psychological study of the syntax and features of the formation of linguistic competence of students. The author reveals the psychological processes of learning syntax, based on the research of modern scholars devoted to the mechanisms of assimilation of syntactic theory.

Keywords: language, speech and communicative competence, syntactic level of language systems, speech activity, verbal communication, syntactic concepts.

Аналіз наукової літератури та досвід роботи учителів-словесників переконливо свідчать, що вивчення синтаксису в основній школі якнайкраще сприяє формуванню мовної особистості та її комунікативної компетентності. Саме особистісно орієнтований та компетентнісний підхід до навчання української мови і зокрема синтаксису передбачають набуття учнями знань, умінь і навичок для володіння мовою як інструментарієм і комунікацією. У цьому процесі важливу роль відіграє когнітивно-комунікативна методика навчання мови, яка забезпечує виховання мовної особистості учнів у контексті сучасних вимог до мовної освіти [10], що чітко визначено в Державному

стандарті базової і повної загальної середньої освіти та нових програмах для 5-9 класів [4; 9].

На цій основі виникає необхідність визначення теоретичних засад вивчення синтаксису, з'ясування психологічних чинників засвоєння синтаксичної теорії, що, як відомо, забезпечує ефективне формування ключових і предметних компетентностей, в основі яких лежать мовна, мовленнєва й комунікативна компетентності.

Проблема наукових засад вивчення синтаксису знайшла висвітлення у працях лінгвістів І. Вихованця, Ф. Бацевича, Н. Гуйванюк, А. Загнітка та ін., психологів та психолінгвістів П. Гальперина, М. Жинкіна, І. Зимньої, І. Синиці й ін., лінгводидактів О. Горошкіної, Т. Гнаткович, Л. Давидюк, І. Кухарчук, С. Омельчука, К. Плиско та ін., які дотично розглядають навчання синтаксису як основу формування лінгвістичної та комунікативної компетентності сучасного мовця.

Мета пропонованої статті – показати роль синтаксичної теорії у формуванні мовної компетентності учнів та вплив на їхні комунікативні уміння і навички через призму психологічних процесів, що відбуваються під час засвоєння шкільного синтаксису.

Синтаксичний рівень мовної системи сучасна лінгводидактика характеризує одночасно як базовий і як завершальний для шкільного курсу рідної мови, тож безсумнівно, що у формуванні комунікативної компетентності в її найголовніших складниках – мовній та мовленнєвій компетентностях – він посідає визначальне місце, оскільки саме головні одиниці цього рівня і складають першооснову мови, її реалізації в мовленні у звуковій та писемно-друкованій формах мовленнєвої діяльності.

Щоб визначити психологічні засади вивчення синтаксису в школі, необхідно з'ясувати позиції вчених щодо синтаксису та його одиниць у мові й мовленні. Закладена Ф. де Соссюром ідея, що мовлення завжди передує мові як системі, найбільше усувається саме синтаксисом мови з огляду на його виражений дихотомічний характер [12]. Ця ідея по-різному практикувалася в мовознавстві ХХ століття. Так, О. Смирницький відносив до мови ті явища, що відтворюються (слова, фразеологізми, морфологічні форми тощо), а до мовлення – явища, які створюються в процесі комунікації (словосполучення, конкретні речення) [13]. Такий розподіл мовних одиниць між мовою й мовленням заперечували вчені, які розглядали їх як два аспекти одного й того самого об'єкта. Так, зокрема, Т. Ломтєв наполягав на тому, що всі лінгвістичні одиниці є одиницями мовлення: одним боком вони звернені до мови, другим – до мовлення [8, с. 32-34].

Сучасне мовознавство, психолінгвістика трактують одиниці синтаксису як категорії мови і мовлення і визначають їх дихотомічну природу – місце у мовній системі і роль у мовленнєвій діяльності.

Для нас вихідними психологічними засадами є тлумачення одиниць синтаксису як головних одиниць комунікативної діяльності.

Психолінгвістика й теорія комунікації характеризують синтаксичні одиниці різнопланово. Головне завдання психолінгвістики та теорії

спілкування полягає у вивченні мовленнєвої діяльності, принципів побудови її одиниць як головного засобу комунікації й аналізу тих складників, що належно забезпечують цей процес (семантико-структурні особливості, засади функціонування тощо) і сприяють становленню мовної особистості.

Важливим також є визначення психологічних засад та чинників, сприятливих психологічних умов процесу навчання за компетентнісним підходом, побутування психічних можливостей особистості, яка здобуває знання, формує вміння й навички в системі мовної освіти на компетентнісній основі. Головними психологічними засадами успішної реалізації компетентнісного підходу в процесі вивчення синтаксису є насамперед створення належних умов для розгортання активної навчальної діяльності учнів, відповідної головним нормам та законам комунікації між ними, розвиток потреби усвідомлено й доцільно використовувати одиниці синтаксичного рівня у власному мовленні, формування стабільних комунікативних умінь і навичок.

Психолінгвісти визначають синтаксичні одиниці як продукт мовленнєвої діяльності людини (Л. Виготський, І. Зимня, Олександр та Олексій Леонтєви, І. Синиця та ін). Саме тому першоосною вивчення синтаксису в загальноосвітній школі має стати засвоєння й осмислення учнями головних понять, що стосуються такої діяльності – мовлення як форми існування мови в усій складності своєї природи та реалізації, функції в процесі спілкування, породження мовлення, мовленнєвої діяльності як конкретної реалізації мовлення.

Головним поняттям психолінгвістики є мовлення, що лягло в основу й сучасної лінгводидактики. Тому необхідно враховувати, що мовлення – це не тільки процес формування й вираження думок і почуттів, прагнення комунікантів впливати один на одного засобами мови в процесі налагодження комунікативного акту, і не тільки воно є продуктом особистісної діяльності мовця; воно є текстом, який уключає смисловий, мовний і структурний компоненти, що в тісному зв'язку в процесі спілкування забезпечують єдність форми і змісту висловлювання. Отже, мовлення є реалізацією мовленнєвої діяльності і здійснюється шляхом мовних засобів як її головний продукт.

Цікаві думки висловлює І. Зимня. Вона, зокрема, наголошує на тому, що мовлення як основний спосіб спілкування задовольняє різноманітні особисті потреби, запити, прагнення людей у спілкуванні, є процесом текстотворення, продукування висловлювань, тож реалізується в процесі мовленнєвої діяльності передовсім з опертям на одиниці синтаксичного рівня, насамперед у говорінні й письмі, результатом якого вони виступають. Увага до одиниць цього рівня, на думку дослідниці, пояснюється тим, що вони як засіб і продукт мовленнєвої діяльності завжди є складними, неоднорідними й надзвичайно багатоплановими явищами. У синтаксичних одиницях втілюються й об'єктивуються психологічний аспект мови й мовлення, умови спілкування й особистості мовців, саме вони є продуктом ідіолекту мовної особистості й творять дискурсивність мовлення [6, с. 167-169].

Синтаксичні одиниці в мовленні багатofункціональні. Як стверджує Ф. Бацевич, кожна з одиниць синтаксису як одиниця мовлення вимірюється в

трьох взаємопов'язаних планах – предметному, смислового й мовного. Вираження предметності в реченні й тексті як зразках висловлювання забезпечує точне, комунікативно виправдане, потрібне або зумовлене відображення реальної дійсності [1, с. 7]. Цей аспект пов'язується зі змістовим наповненням речення або тексту, завдяки якому відбувається об'єктивація предметності й відображення мисленнєвої діяльності мовця, що реалізується у відповідній системі мовних засобів. Загалом саме ці названі вище плани, перебуваючи між собою в тісній взаємодії, забезпечують основу побудови тексту як висловлювання та речення як його головного творчого компонента. Осмислення цього процесу дає змогу учневі опанувати технології побудови речення і тексту й завдяки цьому усвідомити психолінгвістичний аспект синтаксичних явищ, синтаксису як розділу мовознавства.

Спостереження психологів та психолінгвістів (Б. Баєва, Л. Виготського, М. Жинкіна, І. Зимньої, Олександра та Олексія Леонтьєвих, О. Лурії, І. Синиці та ін.) дозволяють наголошувати на необхідності активнішого звернення в навчальному процесі до методик послідовного використання синтаксичних категорій як головних навчальних одиниць загалом. Предметність їх містить психологічний зміст, який неодмінно матеріалізується відповідними мовними засобами і способами вираження. На думку І. Зимньої, «предметний план висловлювання знаходить відображення в самих словах та смислових зв'язках [6, с. 174]». Тому аналіз слів та смислових і граматичних зв'язків між ними на матеріалі речень і текстів допомагає визначити смисловий зміст їх як основу спілкування.

У цьому сенсі сприятливим є синтаксичний рівень мови й ті його категорії, що становлять структурну основу висловлювання. На переконання М. Жинкіна, це насамперед структура речень як предикативів, що забезпечують формування й формулювання думки чи емоції, розкривають смислові зв'язки між реченнями як компонентами тексту [5]. Це засвідчує, що текст як кінцевий продукт мовлення і речення як його неодмінний компонент об'єктивують предмет вираження думки, опосередкованою мовою в зображувально-виражальних засобах. Синтаксичні одиниці, призначені виконувати свою мовленнєву функцію, характеризуються тісним взаємозв'язком трьох планів: смислового (внутрішнього), мовного (зовнішнього) і структурного (конструктивного), що забезпечують цілісну оформленість, виявлену в процесі спілкування.

Для учнів важливим є осмислення сутності й головних законів цієї діяльності, оскільки вона здійснюється вербальними засобами, через які й відбувається продукування висловлювання. Психолінгвістика розглядає мовленнєву діяльність за її цілеспрямованістю й предметною мотивацією. За О. Леонтьєвим, мовленнєва діяльність лежить в основі творення синтаксичних одиниць та всього висловлювання і складається з чотирьох послідовних фаз – орієнтування, планування, реалізації мовленнєвого плану та контролю. О. Леонтьєв вважає, що повноцінне спілкування людини базується на оволодінні низкою умінь: швидко орієнтуватися в умовах спілкування; правильно спланувати своє мовлення, визначити зміст акту спілкування;

дібрати відповідні засоби для передачі змісту; забезпечити зворотний зв'язок із співрозмовником [7, с. 66-67].

Структурно-семантична й особливо функційна неоднорідність синтаксичних одиниць значною мірою ускладнює самий процес спілкування, ще більше він ускладнюється тісною пов'язаністю з мотивами мовленнєвої діяльності та мовленнєвою ситуацією, важливими обставинами, за яких налагоджується та здійснюється мовленнєвий акт і твориться його продукт у вигляді текстів (через висловлювання, речення).

Мовленнєва діяльність передбачає сприйняття і творення висловлювань, тому саме вона є ефективним засобом формування умінь слухати, розуміти – говорити, читати, писати.

Саме в такий спосіб формується мовна компетентність як складник комунікативної компетентності і більш-менш досконалий механізм виконання різнопланових мовленнєвих актів, що спираються на знання, уміння й навички, набуті або сформовані людиною в процесі індивідуальної мовленнєвої діяльності, що супроводжується зміною різних видів спілкування.

Відомо, комунікація – складний, багатогранний і неоднорідний процес. Окрім безпосереднього творення з речень цілісного тексту, вона одночасно виступає як процес взаємодії, взаємовпливу, співпереживання і взаємного порозуміння комунікантів, вияв їхнього ставлення одне до одного й передачі інформації та обміну нею. Спілкування розглядається як форма комунікативно-суспільної діяльності, що реалізує міжособистісні контакти за допомогою мови як засобу і мовлення як способу формування і формулювання думок і вираження емоцій.

Можна констатувати, що мовленнєве спілкування – безпосередній процес, який здійснюється між учасниками процесу комунікації, спрямовується на реалізацію конкретної життєвої настанови й передбачає зворотний зв'язок у конкретних видах мовленнєвої діяльності та спирається насамперед на комунікативну компетентність особистості, її здатність творити якісні усні й писемні висловлювання (цілісні зв'язні тексти) різної тематики, стилів та жанрів у відповідній формі.

Процес вироблення мовленнєво-комунікативних умінь і навичок учнів залежить від урахування психологічних закономірностей розвитку комунікативної компетентності особистості та її мовного й мовленнєвого складників, в основі яких лежить активна практична діяльність учня. Специфічними рисами цієї діяльності є усвідомлений характер, чітка логічна структурованість, переконлива вмотивованість, ситуативність, взаємозумовленість репродуктивних і продуктивних видів опрацювання синтаксису. Першочергове значення для формування мовнокомпетентної особистості мають форми стимуляції активного мовлення школярів у процесі продукування цілісного мовленнєвого висловлювання – тексту та його компонентів – речень, ефективність яких безпосередньо пов'язана з їхньою мовленнєво-мисленнєвою діяльністю, пізнавальною активністю й самостійністю, оскільки синтаксичні одиниці є явищами, складними для опрацювання через їхню неоднорідність, різнотлумачення в їх описі й

методичному супроводі та синкретичний характер функціонування як одиниць мовлення.

На думку сучасних учених (В. Давидов, Г. Костюк, С. Рубінштейн та ін.), засвоєння науково-теоретичних знань з певної теми й вироблення відповідних умінь і навичок їх використання є основною метою й головним результатом навчальної діяльності, у т.ч. й вивчення синтаксису.

Слід пам'ятати, що засвоєння здобутих знань може визначатися як процес сприйняття, змістової обробки й застосування їх у нових ситуаціях, що вимагають розв'язання теоретичних і практичних завдань, тобто використання цих знань у формі вміння вирішувати на їх основі нові завдання. Таке питання ставлять перед собою представники теорії компетентнісного навчання, адже формування мовної компетентності завжди спирається на систему взаємопослідовної та взаємозалежної системи з подвійною природою: з одного боку – знання як мета, з другого боку – вміння й навички як засіб її досягнення.

Головними чинниками забезпечення вивчення синтаксичної теорії є насамперед вміння учнів співвідносити синтаксичні одиниці з реальністю – конкретними предметами, істотами, подіями, що складають мовну картину світу; засвоювати систему відповідних лінгвістичних правил і понять, якими характеризується мова на синтаксичному рівні; розрізнявати поняття мова й мовлення та знати про нерозривний зв'язок між ними, бачити цей зв'язок в активному функціонуванні синтаксичних одиниць; уміти засвоювати й використовувати синтаксичні категорії в усьому їх розмаїтті з опертям на певну систему у мовній структурі.

Засвоєння, як стверджував С. Рубінштейн, є метою й результатом навчальної діяльності. Це психологічне явище має дві сторони – процес і результат [11, с. 342-354]. Засвоєння синтаксичної теорії та основ її використання буде стабільно ефективним та міцним за таких умов: навчальна діяльність повинна мати активний, діяльний характер, здійснюватися в спілкуванні й реалізовуватися у своїх головних складниках саме в ньому. Необхідно обрати класичну й новаційну класифікацію методів та прийомів навчання, що застосовується для розвитку розумової діяльності учнів. Провідне місце серед них відводимо аналізу, синтезу, порівнянню, узагальненню, класифікації, дедукції, індукції, конкретизації.

У формуванні мовної комунікації як складової мовної компетентності важливе місце займає цілеспрямоване вміння застосовувати прийоми розумової діяльності на матеріалі мови й мовлення, метою якого є міцне засвоєння школярем знань, формування стійких навичок використання цих знань у різноманітних ситуаціях. Міцність засвоєння, як вважає В. Давидов, залежить від системності сприйнятого навчального матеріалу, логічності в розташуванні й побудові системи його засвоєння [3, с. 127-131]. Відомо, що краще засвоюється той матеріал (навіть найскладніший з теоретичної точки зору), який включається в діяльність і спрямовується на використання в майбутній практиці; що специфіка вивчення предмета виражається насамперед через систему застосовуваних при цьому прийомів, які співвіднесені між собою в системі використовуваних методів. Специфіка вивчення синтаксису на

компетентнісній основі саме й полягає в тому, що в ній мають переважати прийоми розумової діяльності, які використовуються в комплексі взаємодоповнюваності й тісної взаємопов'язаності.

Важливою характеристикою процесу засвоєння синтаксичного матеріалу є його керованість. За такої умови засвоєння матеріалу організовується поетапно і включає мотивацію, орієнтовану на формування попереднього уявлення про конкретну синтаксичну одиницю, що сприяє виробленню програми її подальшого опрацювання; засвоєння – етап матеріалізованої дії в зовнішній її предметній формі; етапи зовнішнього та внутрішнього обговорення всієї послідовності дій. Наступний етап – згортання й узагальнення навчальних дій і перехід їх на етап розумової внутрішньої дії, коли можна констатувати вихід на вищий – інтелектуальний – щабель опрацювання матеріалу й вироблення першооснови мовної компетентності [11, с. 57-58].

Аналіз засвоєння синтаксичного матеріалу засвідчує його неоднорідність, багатокомпонентність, особистісну зумовленість й водночас вплив самого процесу засвоєння, навчальної діяльності на формування особистості школяра. Дослідники Л. Виготський, В. Давидов, Олександр та Олексій Леонтєви, С. Рубінштейн відзначають психологічні особливості характеру засвоєння для різних вікових періодів школярів як щодо використання засобів, так і щодо співвідношення репродуктивних і продуктивних дій.

У розгляді проблеми засвоєння синтаксису необхідно з'ясувати сутність синтаксичних понять, оскільки саме вони складають зміст мовних знань. Кожне поняття, як стверджує Л. Виготський, на будь-якому етапі свого розвитку є з психологічної точки зору актом узагальнення. Засвоєння учнями понять – це не просто сукупність асоціативних зв'язків, не автоматичні розумові навички, а складний акт мислення, яким не можна оволодіти шляхом елементарного заучування [2, с. 48]. Отже, поняття включає не тільки набір певних ознак, але й відображає зв'язок між цими ознаками предметів чи явищ.

Поняття синтаксичного рівня мови характеризуються за різними ознаками. Так, синтаксичні зв'язки визначаються за такими показниками, як засоби вираження їх, типи щодо залежності, форми, презентативність у мовних одиницях. Для синтаксичної одиниці важливими є поняття елементарності/неелементарності, структури й характеру зв'язків між компонентами, функціонування. За Л. Виготським, оволодіти поняттям – означає не тільки набути знань щодо окремих ознак предметів, але й домогтися того, щоб зміст поняття відображав закономірний зв'язок між цими ознаками [Там само].

Жодне поняття, зокрема й синтаксичне, не може існувати саме по собі, а є ланкою системи знань, тобто ще більшого узагальнення. А отже, важливе місце в навчанні синтаксису має посісти усвідомлення зв'язків між поняттями, засвоєння цілісної системи знань, що виникає у встановленні зв'язків між співвідносними поняттями. Мовна компетентність формується двома системами одиниць, які реалізують її лінгвістичну й мовленнєву компетентності, тож вивчення їх має будуватися з урахуванням цих зв'язків, щоб сформувати на рівні усвідомлення учнями зв'язків між різнохарактерними

компонентами в межах однієї цілісної системи, та їх ролі в загальноприйнятій синтаксичній системі. Це уможлиблюється завдяки тому, що в процесі диференціювання виділяються істотні сторони синтаксичних понять і явищ, які мають визначальне значення для систематизації знань й відкривають перед школярами ті напрями й принципи, за яких відбувається таке об'єднання, що складає узагальнене цілісне знання.

Поняття – складна логічно й гносеологічно категорія, яка є результатом певного етапу в розвитку знань та однією з форм мислення, яка виступає засобом пізнання. Як логічна категорія поняття має свої характеристики: зміст, обсяг, зв'язки й відношення з іншими категоріями. Щодо змісту та обсягу поняття, то ми цілком дотримуємося думки Л. Виготського і розуміємо сукупність істотних властивостей класу предметів чи явищ, що відображаються у свідомості людини за допомогою цього поняття, а під обсягом – кількість об'єктів, охоплених цим поняттям [10, с. 91-93].

Застосування такого підходу, на нашу думку, сприятиме чіткішому розмежуванню у свідомості учнів специфічних рис кожного синтаксичного явища, диференціюватиме головні риси відмінностей, сприятиме кращому запам'ятовуванню програмового матеріалу. Переконливим прикладом-ілюстрацією до такого розмежування може слугувати речення як синтаксична одиниця, де – зміст поняття виражає предикативність як головну ознаку, комунікативність, модальність, значення часу, граматичну організованість, семантичну та інтонаційну завершеність; обсяг поняття можна виявити в сукупності різновидів організації моделей речень за попередньо названими.

Визначаючи психологічні та психолінгвістичні чинники засвоєння синтаксису, не можна обійти роль мовної особистості у цьому процесі. Психологічні аспекти проблеми формування мовної особистості знайшли своє відображення у працях Л. Виготського, М. Жинкіна, Г. Костюка, Л. Проколієнко, І. Синиці. Особливе значення для адекватного тлумачення поняття «мовна особистість» мають дослідження Л. Виготського [10], зокрема основні положення теорії діяльності, а саме розробки про психічний розвиток особистості, що, своєю чергою, впливає на інтелектуальний розвиток і мову тих, хто її вивчає. Проблемі становлення й розвитку мовної особистості приділяється увага психологів, лінгвістів, методистів. Однак, незважаючи на певні досягнення в цій галузі, зовсім нерозкритими залишаються питання про співвідношення понять мовної особистості та мовної компетентності (або мовно-компетентної особистості), шляхи та засоби формування мовної компетентності та мовних компетенцій під час навчання у школі; значущість мовної компетентності та технологій її формування; ефективність і своєчасність вивчення окремих розділів шкільного курсу мови під час комунікативно-ситуативних процесів, що залишається предметом майбутніх лінгводидактичних досліджень.

Тож можна зробити висновок, що, з огляду на синкретичний характер одиниць синтаксичного рівня (їхню належність мові і мовленню) та їхню неоднорідність (структурну, семантичну, функційну), порівняно обмежений характер їх організації в мові та множинність утворення їх за такими моделями

в мовленні, вони найефективніше вживаються для формування цілісної мовної компетентності особистості, зокрема й у її важливих проявах – лінгвістичній та мовленнєвій компетентностях. Двоєдиний характер мовної компетентності спричинює також необхідність спрямування її формування у два річища: засвоєння мовних знань із синтаксичної теорії та потужний мовний розвиток особистості. Отже, в організації навчального процесу з вивчення мови на компетентнісній основі слід ураховувати подвійність об'єкта навчання – самого явища синтаксичної матерії (лінгвопсихологічний аспект), подвійну зорієнтованість компетентізації вивчення синтаксису на інтелектуальний розвиток школяра (мовна компетентність) та його мовленнєвий розвиток (мовленнєва компетентність).

Усе зазначене вище дає підстави вважати, що формування компетентності в мовній освіті неодмінно базується на досвіді, мовно-комунікативній діяльності учня й певним чином залежить від його життєвої активності й мотивованості діяльності, у якій відбувається процес навчання. Саме тому навчання й психологічний розвиток учнів здійснюється лише в процесі цілеспрямованої навчальної діяльності, що й становить основу компетентнісного підходу до навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф.С. Бацевич. – К.: Академія. – 344 с.
2. Выготский Л.С. Мышление и речь: избр. психол. исследования / Л.С. Выготский. – М.: Педагогика, 1996. – 416 с.
3. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения / В.В. Давыдов. – М.: ОПЦ «Интор», 1996. – 541 с.
4. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти / Інформаційний збірник та коментарі МОН, молоді та спорту України, № 4-5, 2012. – С. 3-59.
5. Жинкин Н.И. Язык, речь, творчество / Н.И. Жинкин. – М.: Просвещение, 1998. – 254 с.
6. Зимняя И.А. Лингвопсихология речевой деятельности / И.А. Зимняя. – М. – Воронеж: НПО «Модэк», 2001. – 432 с.
7. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность / А.А. Леонтьев. – М.: Просвещение, 1969. – 346 с.
8. Ломтев Т.П. Предложение и его грамматические категории / Т.П. Ломтев. – М.: Просвещение, 1972. – 224 с.
9. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів: Українська мова; Українська література. 5-9 класи. – К.: ВД «Освіта», 2013. – 160 с.
10. Пентилюк М.І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики: Зб. статей / М.І. Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2011. – 256 с.
11. Рубинштейн С.Л. О мышлении и путях его исследования / С.Л. Рубинштейн. – М.: АПН СССР, 1958. – 147 с.
12. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: Термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля, 2006. – 716 с.

13. Смирницкий А.И. Синтаксис английского языка / А.И. Смирницкий. – М.: Наука, 1957. – 347 с.